

Tom 15/2023, ss. 117-133
ISSN 0860-5637
e-ISSN 2657-7704
DOI: 10.19251/rtnp/2023.15(5)
www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Karol Dąbrowski

Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Szara strefa a bezpieczeństwo prawne

Informal economy and legal security

Streszczenie: Szara strefa jest demonizowana, instrumentalnie traktowana przez polityków, wypychana ze strefy komfortu przez obywateli. W praktyce ma wiele aspektów i niuansów i nie powinna być postrzegana jednostronnie. W szarej strefie pracują osoby, które nigdy nie otrzymałyby normalnej umowy o pracę i których żaden zwykły pracodawca by nie zatrudnił: alkoholicy, bezdomni, narkomani – wśród nich i razem z nimi, ponad pięć lat temu pracował autor i na tej podstawie przygotował komunikat z badań.

Słowa kluczowe: alkoholizm, bezdomność, handel targowiskowy, narkomania, szara strefa

Abstract: The informal economy is demonized, treated instrumentally by politicians, pushed out of its comfort zone by citizens. In practice, it has many aspects and nuances and should not be viewed one-sidedly. In the informal (“grey”) economy zone there are individuals who would never receive a regular employment contract and whom no ordinary employer

would hire: alcoholics, drug addicts, homeless people - among them and along with them the author worked over five years ago, and on this basis of his experiences prepared this research report.

Keywords: alcoholism, homelessness, drug dependence, informal economy, marketplace trading

1. Wprowadzenie

Z danych “Eurostat” wynika, że stopa bezrobocia w Polsce we wrześniu 2023 r. wynosiła 2,8% [www12]. Problem polega jednak na tym, że bezrobotnych ubywa między innymi dlatego, że kolejne roczniki przechodzą na emeryturę i kończą aktywność zawodową. Szacunki podawane w prasie w sierpniu 2023 r., uwzględniające ludzi w młodym i starszym wieku, mówią nawet o 42% niepracujących Polek i Polaków. Dowodzi się zatem o potencjale aktywizacji nawet miliona osób spośród biernych zawodowo [www.13].

Problem polega również na tym, że istnieją grupy społeczne, które nie rejestrują się w urzędach pracy, nie są ujmo- wane w statystykach, a wykluczone społecznie, podejmują pracę w tzw. szarej strefie. Mianem szarej strefy określana jest ta część gospodarki, w której prowadzona jest działalność niezakazana przez państwo, ale z której czerpane dochody są ukrywane przed władzą publiczną. Z szarą strefą związane jest też pojęcie pracy nierejestrowanej, czyli pracy na cudzy lub własny rachunek, a niezgłoszonej władzom publicznym [www4]. Dlatego tak ważne jest rozpoznanie specyfiki funkcjonowania osób wykluczonych społecznie w tym segmencie rynku.

2. Metody badawcze

Poznanie specyfiki szarej strefy jest możliwe dzięki badaniom terenowym, prowadzeniu obserwacji uczestniczącej,

wywiadom z działającymi w niej przedsiębiorcami i pracownikami – czyli właśnie osobami wykonującymi pracę nierejestrowaną [www6].

W sierpniu 2017 r., tj. ponad 5 lat przed publikacją przedłożonego tekstu, specjalnie pod kątem wówczas przygotowywanych materiałów konferencyjnych, które jednak nie ukazały się drukiem, autor pracował „na czarno” na targu na ul. Wileńskiej w Lublinie, nosząc skrzynki z warzywami i owocami. Przedstawiony materiał ma więc charakter historyczny, ale – zdaniem autora – wart przypomnienia, gdyż realia pracownicze roku 2017 były odmienne od obecnych.

Pod kątem badań – na zasadzie egzemplifikacji – autor wybrał bardzo konkretną i zarazem wąską sferę aktywności w szarej strefie, mianowicie sprzedaż warzyw i owoców na targowisku. Było to umotywowane tym, że w tej branży można było bardzo szybko – z dnia na dzień – otrzymać pracę, a nie była ona tak wyczerpująca fizycznie jak praca na budowie domów jednorodzinnych. Nieopodatkowany handel uliczny jest ponadto jednym z istotnych elementów szarej strefy w handlu.

Jako metodę badawczą zastosowano obserwację uczestniczącą niejawną. tzn. ani pracodawca, ani inni pracownicy, a tym bardziej klienci stoiska warzywno-owocowego nie znali prawdziwych danych autora (o które zresztą nikt nie prosił), ani faktycznego celu, w jakim autor zgłosił się do pracy. Autor wykonywał te same czynności, co inni - załadunek towaru, przewożenie, wyładunek, pilnowanie stoiska, sprzątanie itp. Ryzyko wiązało się nie z „nalotem” służb, ale rozpoznaniem autora przez osoby trzecie, które by były klientami stoiska, a które okazałyby się znajome. Do pracy autor przyjeżdżał rowerem.

Na potrzeby przedkładanego artykułu podaną metodę uzupełniono o analizę danych statystycznych i literatury. Problemy badawcze sprowadziły się do następujących pytań: ile osób działa w szarej strefie, z jakich grup społecznych wywodzą się osoby aktywne w szarej strefie, jakiego rodzaju aktywności wykonują,

jakie zagrożenia z punktu widzenia bezpieczeństwa prawnego wiążą się z „pracą” w szarej strefie, jaki jest charakter takiego „zatrudnienia” lub działalności, jaka jest specyfika szarej strefy i aktywnych w niej „przedsiębiorców” w stosunku do legalnego rynku. Hipotezy były następujące: w szarej strefie działa więcej osób niż wynosi oficjalny odsetek osób bezrobotnych, osoby aktywne w szarej strefie wywodzą się szczególnie z grup wykluczonych społecznie, ich bezpieczeństwo prawne jest zagrożone, przewagę mają czynności fizyczne nad umysłowymi, sytuacji przedsiębiorców na czarnym rynku nie można oceniać jednostronnie jako lepszej niż przedsiębiorców legalnych. Tak postawione hipotezy starałem się weryfikować w trakcie badań.

3. Rezultaty badawcze

W 2017 r. minimalne wynagrodzenie za pracę wynosiło 2000 zł brutto [Rozporządzenie w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę w 2017 r.]. Po 1 lipca 2023 r. było to 3600 zł brutto [Rozporządzenie w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę w 2023 r.]. Miesięczne składki ZUS za działalność gospodarczą w 2017 r. wynosiły 1172,56 zł [www11], po 1 lipca 2023 r. tzw. pełny ZUS z minimalną składką zdrowotną wyniósł 1742,48 zł [www10]. W 2017 r. inflacja nie przekraczała 2%, a od stycznia do czerwca 2023 r., wahała się do 16,6% do 11,5% [www3]. W 2017 r. wskaźnik bezrobocia osiągnął poziom 6,6%, a stopa bezrobocia do maja 2023 r. obniżyła się do 5,1%, aby w kolejnych miesiącach jeszcze bardziej ulec obniżeniu [www7].

W przeciągu pięciu lat zmieniły się wskaźniki makroekonomiczne, nie mówiąc o okresie pandemii i wojny w Ukrainie. Kluczowy jednak – jak się wydaje – jest wskaźnik bezrobocia, mimo kryzysu wielu branż w czasie lockdownu i napływu uchodźców z Ukrainy. W literaturze podkreślono bowiem związek między pracą nierejestrowaną a bezrobociem [Szulc-Obłóza, 2019,

s. 35]. Proste powiązanie pracy nierejestrowanej z bezrobociem jest jednak błędem, gdyż cechą charakterystyczną pracy nierejestrowanej jest dorywczy i dodatkowy charakter (np. korepetycje).

Szara strefa jest o tyle specyficzna, ponieważ znajdują w niej zatrudnienie osoby wykluczone społecznie: alkoholicy, narkomani i bezdomni. Są to takie osoby, których żaden zwykły pracodawca nie zatrudnia. Znajdują one natomiast pracę w szarej strefie. Strefa ta jest także buforem dla osób nagle tracących pracę, które właśnie w niej mają możliwość dorobić „na czarno”. Jest ratunkiem dla osób z niepełnosprawnością, którym bezzasadnie nie przyznano stopnia niepełnosprawności. Z reguły „na czarno” pracują osoby z pełną sprawnością fizyczną, ale osoba faktycznie niepełnosprawna sprawdzi się na przykład jako sprzedawca na targowisku. Frapujące jest, że w literaturze przedmiotu aspekt niepełnosprawności jest pomijany.

Z własnego doświadczenia autor stwierdza, że ponad 50% osób, z którymi pracował, było osobami faktycznie niepełnosprawnymi, które zostały „odrzucone” przez system. Zdarza się bowiem, że osoba faktycznie niepełnosprawna inicjuje postępowanie o wydanie orzeczenia o stopniu niepełnosprawności, ale w praktyce nie ma możliwości dostarczenia wymaganych dokumentów lub doprowadza wskutek swoich zaniechań do przerwania postępowania (np. nie stawiając się na wezwanie organu, nie odbierając korespondencji urzędowej).

Dla przedsiębiorcy dużą rolę odgrywa małe (lub wręcz znikome) prawdopodobieństwo kontroli ze strony organów administracji publicznej. Są bowiem takie branże, w których praca nierejestrowana jest normą, a legalne prowadzenie działalności gospodarczej anomalią, czego przykładem jest właśnie handel targowiskowy [Pasternak-Malicka^{2019, s. 45}].

Wedle szacunków GUS w 2014 r. w szarej strefie pracowało 711 tysięcy osób [Fundowicz Jacek i inni, 2016, s. 12; Ocena skali, 2016, s. 35]. W 2017 r. nastąpił wzrost i do szarej strefy trafiło 880 tysięcy, co w odniesieniu do ogólnej liczby pracujących w Polsce

stanowiło 5,4%. Nowszych danych GUS nie udało się znaleźć, ale koresponduje to z okresem „zatrudnienia” autora. Wśród tych 800 tysięcy osób było 61,3% mężczyzn i 38,7% kobiet, 50,6% mieszkańców miast i 49,4% mieszkańców wsi.

Praca „na czarno” wcale nie była domeną osób z niższym wykształceniem. Osób z wykształceniem gimnazjalnym i poniżej było 16,3% (w czym mogli znaleźć się uczniowie i uczennice), zasadniczym zawodowym – 35,7%, średnim zawodowym i ogólnokształcącym – 30,3%, wyższym i policealnym – 17,7% (gdzie byli także studenci i studentki). Dla 47,7% osób praca w szarej strefie była pracą podstawową, a dla 52,3% – dorywczą. Interesujące jest, że 27,7% osób w ciągu całego roku przepracowało „na czarno” do pięciu dni. Oznacza, to że ponad 1/4 wszystkich pracujących w szarej strefie w ciągu całego 2017 roku pracowało w niej krócej niż tydzień. Bardzo dobrze obrazuje to dorywczy jej charakter. 6,8% osób przepracowało zaś co najmniej 91 dni, czyli ponad trzy miesiące. Oznacza to, że pracowały dłużej niż wynosi okres typowej pracy sezonowej. Choć mogło się zdarzyć tak, że zmieniały miejsce zatrudnienia w szarej strefie: pracując sezonowo, a po sezonie w innej branży. Średnio w ciągu 2017 r. pracowano „na czarno” niecałe 30 dni [www5].

Interesująco przedstawiała się struktura wedle płci i rodzaju pracy [Praca nierejestrowana, 2018, s. 3]:

Tabela nr 1. Struktura aktywności w szarej strefie wedle płci i rodzaju pracy

	mężczyźni	kobiety
handel	1,5%	3,2%
usługi budowlane i instalacyjne	14,3%	0%
remonty i naprawy budowlano-instalacyjne	18,6%	0%
przeglądy i naprawy samochodów oraz innych maszyn	5,0%	0%
usługi transportowe	4,1%	0%
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	2,8%	0%
usługi fryzjerskie, kosmetyczne	0%	6,7%
usługi turystyczne i gastronomiczne	1,5%	13,2%
doradztwo księgowo, prawne	1,9%	2,3%
korepetycje	3,9%	8,5%
usługi krawieckie	0%	2,3%
prace domowe (np. sprzątanie)	1,9%	7,0%
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	1,7%	20,8%
prace ogrodniczo-rolne	17,6%	10,9%
działalność produkcyjna	2,4%	4,1%
usługi sąsiedzkie	10,2%	4,1%

Tabelę opracowano, korzystając z wykresu z opracowania GUS: Praca nierejestrowana w 2017 r. (na podstawie wstępnych wyników badania modułowego BAEL), 2018, Warszawa, GUS, s. 3.

Należy zatem mieć świadomość, że szara strefa obejmuje wiele rodzajów „pracy”: od zbioru rabarbaru, przez poszukiwanie bursztynu, naukę jazdy konnej, krótkookresowe wynajmowanie mieszkań turystom, organizowanie wycieczek, spekulację lokalami mieszkalnymi, wykonywanie tłumaczeń, po prostytucję [Fundowicz Jacek i inni., 2019, s. 7; Fundowicz i inni, 2023, s. 14-18]. Badania GUS z 2017 r. nie objęły jednakże imigrantów krótkookresowych, „czyli cudzoziemców przebywających na terytorium kraju do 1 roku” [Praca nierejestrowana, 2019, s. 3]. Badania GUS były prowadzone w różnych latach i w 2018 r. respondenci, jako powody podejmowania pracy nierejestrowanej podawali najczęściej: trudną sytuację materialną, brak możliwości znalezienia formalnej pracy oraz propozycję pracy „na czarno” ze

strony pracodawcy. Ostatni aspekt, z punktu widzenia praw pracowniczych oraz ochrony konkurencji, powinien budzić obawy władz publicznych. Niewystarczające dochody – co charakterystyczne – podawały szczególnie osoby młode oraz osoby o niższym poziomie wykształcenia. Równie niepokojący był fakt, że różnica między osobami pracującymi „na czarno” na stałe była o 4,6% niższa (47,7%) od pracujących w takim sposób dodatkowo (52,3%). Odejmując od tych wskaźników poziom błędu statystycznego, różnica byłaby jeszcze mniejsza. W perspektywie długofalowej od 2004 r. odsetek osób stale wykonujących pracę nierejestrowaną jednak się zmniejsza [Praca nierejestrowana, 2019, s. 9-22].

Faktem jest – o czym pisał Dariusz Pauch – że „dla pewnej grupy pracowników, szczególnie tych o niskich kwalifikacjach, możliwość podjęcia pracy nierejestrowanej jest w praktyce jedyną szansą na własne dochody” [Pauch, 2015, s. 249]. Można zaryzykować więc twierdzenie, że szara strefa jest ważnym elementem korygującym patologie państwowego systemu społeczno-gospodarczego. Z punktu widzenia bezpieczeństwa prawnego osoba wykonująca pracę nierejestrowaną jest pozbawiona zabezpieczenia emerytalno-rentowego, prawa do korzystania z publicznej opieki zdrowotnej i urlopu, pracuje w warunkach niespełniających norm BHP. Dodatkowo, w razie kontroli, jest narażona na reperkusje ze strony ZUS oraz Krajowej Administracji Skarbowej. Dodatkowo ponosi ryzyko występowania w roli uczestnika postępowania karnego, które byłoby prowadzone przeciwko nielegalnemu pracodawcy. W praktyce jednak brak bezpieczeństwa prawnego nie występuje w takiej skali. Osoby pracujące „na czarno” z reguły posiadają bowiem tytuł do ubezpieczenia wykonując inną legalną pracę, będąc na rencie lub emeryturze, rejestrują się jako osoba bezrobotny lub są ubezpieczone jako członkowie rodziny. Największym zagrożeniem jest za to brak ubezpieczenia wypadkowego, co jest szczególnie problematyczne w branży budowlanej.

Na inne zagrożenia związane z szeroko rozumianym bezpieczeństwem prawnym zwrócili uwagę Jacek Fundowicz, Krzysztof Łapiński, Bohdan Wyżnikiewicz, tj. nieuczciwą konkurencję, narażenie konsumentów na „na zakupy towarów i usług niespełniających standardów określanych w przepisach, niekiedy zagrażających ich zdrowiu czy nawet życiu” [Fundowicz i inni, 2023, s. 5]. Cytowani autorzy oszacowali udział szarej strefy w 2023 r. na 19,6% skorygowanego PKB. Wedle ich obliczeń od 2019 r. udział szarej strefy stale rośnie. Jednym z powodów wypychania przedsiębiorców do szarej strefy jest wzrost wynagrodzenia minimalnego, składek ZUS, cen energii, kosztów kredytu, niestabilne przepisy podatkowe, inflacja i niedobór pracowników [Fundowicz i inni, 2023, s. 10]. W okresie pandemii jednym z powodów było omijanie ograniczeń pandemicznych, czego przykładem było świadczenie usług fryzjerskich.

Warto przypomnieć tezy Joanny Tyrowicz, która obaliła trzy mity na temat „szarej strefy”: 1) liczba pracujących w szarej strefie jest niewielkim ułamkiem liczby bezrobotnych; 2) w tej strefie jest zatrudnionych zaledwie kilka procent zdolnych do pracy; 3) płace w „szarej strefie” są relatywnie niższe, tzn. osoba pracująca w szarej strefie zarabiałaby więcej, gdyby była zatrudniona na umowie o pracę, a poza tym „na czarno” pracują przeważnie pracownicy o niższych kwalifikacjach, otrzymujący dlatego niższe nierejestrowane płace [www1]. Ważne jest także, o czym wspomnieli autorzy raportu o przyczynach pracy nierejestrowanej, że pracownicy przyjęci „na czarno” przepracowują proporcjonalnie mniej godzin [Pater, 2007, s. 39].

Szara strefa uzupełnia rynek. Jak obliczył Marek Bednarski, dla 40% osób w niej aktywnych – praca nierejestrowana, w tym wykonywanie usług „na czarno” to zajęcia dodatkowe. W dodatku 50% osób z tej strefy pracowało do 20 dni w roku [Bednarski, 2013, s. 50]. Dysproporcje płacowe między regulowanym rynkiem pracy a szarą strefą są rażące: gdy praca „na czarno” stanowi – a takie dane przytoczył M. Bednarski – główne zajęcie

danej osoby, jej wynagrodzenie wynosi 20% średniej płacy krajowej, a gdy dodatkowe - zaledwie 12% [Bednarski, 2013, s. 50].

Przeciwnicy „szarej strefy” mówią o stratach dla budżetu Państwa [www9]. Biorąc jednak pod uwagę skalę marnotrawstwa środków publicznych i transfery z podmiotów publicznych (w tym fundacji zakładanych przez podmioty publiczne, przedsiębiorstw państwowych i z udziałem Skarbu Państwa), to – zdaniem piszącego te słowa – potencjalnie utracony dochód Skarbu Państwa jest przy tym znikomy. Skorygowany powinien być ponadto – na niekorzyść podmiotów z szarej strefy – o koszty grzywien i mandatów. Biorąc pod uwagę niegospodarność, za którą odpowiedzialność ponoszą szefowie partii politycznych i poziom zabezpieczenia socjalnego, którym szara strefa wyręcza Skarb Państwa, argument o tym, że powiększa ona deficyt budżetowy jest w pewnej mierze chybiony. Interesująca jest za to korelacja o kurczeniu się „szarej strefy” wskutek uszczelnienia systemu VAT, ograniczeniu nielegalnego handlu paliwami, alkoholem i papierosami [www2].

Jeśli chodzi o zarobki w „szarej strefie”, to – w czasie prowadzenia badań – w okresie wakacyjnym magazynier zarabiał od 8 do 10 zł/h; pomocnik na budowie średnio 15 zł/h. Były to zarobki netto odmienne od ustalonych po 1 lipca 2023 r., gdy stawka godzinowa wynosiła około 21 zł/h. Istotny jest związek między wynagrodzeniem „na czarno” a stawkami godzinowymi i wynagrodzeniem minimalnym. Z obserwacji autora wynika, że szara strefa równa do pułapu wynagrodzeń ustawowo minimalnych. Podnoszenie płacy minimalnej automatycznie podnosi i tak niższe wynagrodzenia w szarej strefie. Jest to ważny argument za ideą płacy minimalnej wbrew głosom neoliberalistów.

Piszący te słowa potwierdza spostrzeżenia M. Bednarskiego, że „szara strefa” obniża koszty pracy, ale tylko w grupie osób o najniższych kwalifikacjach. Prawdą jest też, że sami pracownicy uzależniają podjęcie pracy u danego pracodawcy od tego, czy przyjmie ich do pracy sprzecznie z prawem, gdyż inaczej pracować nie chcą. Często są to osoby obawiające się utraty

świadczeń socjalnych, ukrywające dochody przed komornikiem lub niespłacające alimentów [Bednarski, 2016, s. 25 i 28; Drabek, 2012].

Pracodawcy działający w szarej strefie stają też przed dylematem z zasady nieznanym zwykłym przedsiębiorcom. O ile w typowym przedsiębiorstwie pracownik zazwyczaj zastanawia się, czy pracodawca w kolejnym okresie rozliczeniowym przedłuży mu umowę, o tyle pracodawca z szarej strefy staje przed problemem, czy pracownik w ogóle następnego dnia przyjdzie do pracy. Brak pracownika grozi przecież paraliżem prowadzonej nierejestrowanej działalności. W szarej strefie stosowany jest więc inny sposób wypłacania wynagrodzeń: pracownik pracujący „na czarno” otrzymuje dniówkę następnego dnia. Jest to bodziec dla pracownika, aby stanął się w kolejnym dniu do pracy i gwarancja dla pracodawcy, że będzie mógł kontynuować działalność. Owszem jest to forma wyzysku ze strony takiego pracodawcy, ponieważ – jeśli oferuje on fatalne warunki pracy czy dopuszcza się mobbingu – pracownik rezygnując z zajęcia naruszającego jego godność nie otrzymuje należnej mu wypłaty.

Warto również zwrócić uwagę na sezonowość nierejestrowanego zatrudnienia – nie chodzi tylko o branżę owocarską czy sadowniczą, ale budowlaną. Dniówka pracownika na budowie może przy 10h dniu pracy osiągała w 2017 r. pułap 150,00 zł. Przy sześciodniowym tygodniu pracy osoba taka zarabiała „na czarno” tygodniowo netto 900 zł. Modelowo – nie licząc dni świąt państwowych – dawało to 3600 zł netto miesięcznie. Zakładając, że osoba taka pobierała również świadczenie 500 plus, jej dochód wynosił 4100 zł/mc. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w sektorze przedsiębiorstw w maju 2017 r. wyniosło 4390,99 zł, a w branży budowlanej – 4334,31 zł [Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju, s. 13]. Dawało to dla budownictwa kwotę netto 3523,83 – prawie dokładnie taką, jaka była oferowana na „czarnym rynku”.

Krytycy w odpowiedzi mogą zarzucić, że szara strefa nie płaci podatków. Zapytać więc należy: czy korporacje zarejestrowane na Cyprze płacą podatki? Poza tym – co jest często podnoszone w opracowaniach – ludzie pracujący „na czarno” płacą VAT, a szczególnie podatek akcyzowy [Smuga, 2005, s. 15]. Można sobie wyobrazić prostą kalkulację: szara strefa dostarczała w badanym okresie 700 tysięcy ludzi płacących VAT i podatek akcyzowy, a w określonej mierze niepobierających świadczeń zdrowotnych, emerytalnych i rentowych – czyli dostarczających środki do budżetu, a go nieobciążających, w dodatku o wyższym niż klasy wyższe wskaźniku dzietności.

Tym sposobem można łatwo obalić zarzut kolejny przeciwko szarej strefie, iż osoby tam pracujące nie odprowadzają składek emerytalnych i rentowych. Jednak w razie wypadku w swojej „lewej” pracy, renty i tak by nie otrzymali z powodu braku okresu składkowego. Nie mają też możliwości udowodnienia pracy w szkodliwych warunkach. Jeśli zaś chodzi o emeryturę, to w porównaniu do legalnie pracujących, częściej nie dożywają wieku emerytalnego.

Skoro przedsiębiorca z szarej strefy i korporacja międzynarodowa mają podobną pozycję startową jeśli chodzi o płacenie podatków, to różnic należy szukać gdzie indziej. Tkwią one w kosztach transakcyjnych. Przedsiębiorca z szarej strefy, który dystrybuje maliny nie odpisze sobie od podatku strat, gdy określona ilość malin spleśnieje w garażu zanim zostaną dowiezione do stoiska na targu i kupione przez mieszkańców osiedla. Korporacja straty sobie odpisać może lub – jak w przypadku hipermarketu – przerzucić je na dostawcę. Szara strefa ponosi zatem wyższe koszty transakcyjne.

Co więcej – przedsiębiorca z szarej strefy nie ma dostępu do kapitału, sieci kooperacyjnych, dobrych pracowników, programów wsparcia małych i średnich przedsiębiorstw [Bednarski, 2013, s. 48]. Nie jest też prawdą, że pracodawcy z szarej strefy gorzej się obnoszą z pracownikami przyjętych „na czarno” niż

pracodawcy legalni. W drogeriach i sklepach odzieżowych pracownicy są traktowani częstokroć znacznie gorzej przez personel kierowniczy średniego szczebla. Z badań wynika, że pracownicy uciekają do szarej strefy właśnie dlatego, że legalni pracodawcy źle ich traktują. Między pracownikami a pracodawcami z szarej strefy istnieje wyższy poziom zaufania niż na legalnym rynku pracy [Bednarski i inni, 2008, s. 150]. Postawić też trzeba uzupełniającą hipotezę: pracodawca zatrudniający „na czarno”, w porównaniu do zwykłego pracodawcy, przechwytuje mniejszą wartość dodaną wytworzoną przez zatrudnionych. Być może jest to w pewien sposób powiązane z niższym udziałem marży w cenie produktu lub usługi, a przez to inną proporcją wynagrodzeń pracowników w stosunku do dochodu pracodawcy.

Gdzie tkwi więc klucz do sukcesu szarej strefy? Zdaniem niżej podpisanego w opanowaniu łańcucha dostaw: od pozyskiwania surowca do sprzedaży detalicznej i nie ma znaczenia, czy to będą jabłka z własnego sadu, czy węgiel z biedaszybów.

4. Zakończenie

Odnosząc się do sformułowanego problemu badawczego i postawionych hipotez, należy zauważyć, iż odsetek osób aktywnych w szarej strefie można szacować na co najmniej 5%. Szacunki są o tyle trudne, gdyż nie jest to praca stała. W szarej strefie działają nie tylko osoby wykluczone społecznie lub zagrożone wykluczeniem społecznym, ale też osoby wykształcone, które w ten sposób dorabiają do wynagrodzeń otrzymywanych od swoich legalnych pracodawców. Wraz ze starzeniem się społeczeństwa być może będzie można obserwować trend wykonywania różnego rodzaju usług w szarej strefie przez osoby starsze. Głównym zagrożeniem dla osób działających w szarej strefie związanym z bezpieczeństwem prawnym jest brak ubezpieczenia zapewniającego odszkodowanie w razie wypadku przy pracy. Praca w szarej strefie ma często charakter dorywczy i sezonowy. Na podstawie

przeprowadzonych badań można wysnuć wniosek, iż przedsiębiorca działający w szarej strefie ponosi wyższe koszty transakcyjne niż legalny przedsiębiorca (wliczając ewentualne mandaty i grzywny), ale jego przewagą jest opanowanie łańcucha dostaw.

W szarej strefie działa więcej osób niż wynosi oficjalny odsetek osób bezrobotnych, ponieważ w tej strefie aktywne są nie tylko osoby bezrobotne, ale i niezarejestrowane oraz dorabiające do posiadanego legalnego zatrudnienia albo prowadzonej działalności gospodarczej. Osoby aktywne w szarej strefie owszem wywodzą się z grup wykluczonych społecznie i są to przede wszystkim alkoholicy i narkomani. Autor nie pracował i nie spotkał w miejscu pracy „na czarno” osób bezdomnych. Wśród „pracowników” były jednak osoby zagrożone bezdomnością, na przykład zmieniające miejsce zamieszkania, korzystające z miejsc do noclegu u różnych znajomych, nocujące w tzw. melinach, wracające na pewien czas do rodziny itd. Bezpieczeństwo prawne takich osób jest zagrożone z powodu braku ubezpieczenia zdrowotnego i wypadkowego. W szarej strefie dominują aktywności fizyczne nad umysłowymi i są zróżnicowane płciowo, tj. usługi budowlane i instalacyjne, remonty i naprawy, prace ogrodniczo-rolne i usługi sąsiedzkie są domeną mężczyzn, a usługi turystyczne i gastronomiczne, opieka nad dzieckiem lub osobą starszą – kobiet. Sytuacji przedsiębiorców na czarnym rynku nie można oceniać jednostronnie jako lepszej niż przedsiębiorców legalnych, ponieważ głównym czynnikiem obniżającym rentowność działalności nielegalnej jest brak możliwości wliczania kosztów, obliczania straty, a tym samym obniżenia podatków, nie mówiąc o pozyskiwaniu środków zewnętrznych i wzmacniania zdolności kredytowej.

Autor jest też zdania, że mechanizmy funkcjonowania szarej strefy są w dużej mierze niezmiennie, a wręcz niezależne od danego modelu gospodarki. Autor ma nadzieję, że zaproponowane rozważania pobudzą refleksję badaczy i będą stanowić wkład w teorię zjawiska szarej strefy [Wyżnikiewicz, 2019, s. 63-73].

Bibliografia

- Bednarski Marek. 2016. *Wysokość kosztów pracy i struktura zatrudnienia w MŚP a dynamika szarej strefy w Polsce*. „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe UE w Katowicach”, nr 292.
- Bednarski Marek. 2013. *Szara strefa – rynek pracy – integracja społeczna*. Optimum. Studia Ekonomiczne, nr 6 (66).
- Bednarski Marek i inni. (red.). 2008. *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Drabek Agata. 2012. *Nielegalne zatrudnienie w prawie polskim*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Fundowicz Jacek i inni. 2016. *Szara strefa w polskiej gospodarce w 2016 r.* Warszawa: Instytut Prognoz i Analiz Gospodarczych.
- Fundowicz Jacek i inni. 2019. *Szara strefa 2019*. Warszawa: Instytut Prognoz i Analiz Gospodarczych.
- Fundowicz Jacek i inni. 2023. *Szara strefa 2023*. Warszawa: Instytut Prognoz i Analiz Gospodarczych.
- Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju w maju 2017 r.* 2017. Warszawa: GUS.
- Ocena skali zjawisk zawierania umów cywilnoprawnych i zatrudnienie w szarej strefie*. 2016. Warszawa: Państwowa Inspekcja Pracy.
- Pasternak-Malicka Monika. 2019. *Szara strefa – definicje, przyczyny, szacunki. Polska perspektywa zjawiska*. „Studia BAS” 2019, nr 2 (58).
- Pater Krzysztof. 2007. *Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne. Synteza raportu końcowego z badań*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Pauch Dariusz. 2015. *Zjawisko szarej strefy w gospodarce*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 864: Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia, nr 76, t. 1.
- Praca nierejestrowana w 2017 r. (na podstawie wstępnych wyników badania modułowego BAEL)*. 2018. Warszawa: GUS.
- Praca nierejestrowana w Polsce w 2017 r.* 2019. Warszawa: GUS.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 września 2016 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę w 2017 r., Dz.U. z 2016 r. poz. 1456.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 września 2022 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę oraz wysokości minimalnej stawki godzinowej w 2023 r., Dz.U. z 2022 r. poz. 1952.

Smuga Tadeusz (red.). 2005. *Metodologia badań szarej strefy na rynku usług turystycznych*, red. T. Smuga, Warszawa: Instytut Konjunktur i Cen Handlu Zagranicznego.

Szulc-Obłóza Agnieszka. 2019. *Praca nierejestrowana a bezrobocie*. „Wiadomości Statystyczne”, t. 64, nr 6.

Wyżnikiewicz Bohdan. 2019. *Do we measure shadow economy correctly?*. “Wiadomości Statystyczne”, t. 64, nr 3.

[www1] <http://rynekpracy.org/x/568897> (dostęp: 25.09.2017).

[www2] <http://www.rp.pl/Budzet-i-Podatki/305259827-Rekordowy-odwrot-szarej-strefy.html#ap-1> (dostęp 25.09.2017).

[www3] <https://300gospodarka.pl/news/inflacja-w-polsce-na-przestrzeni-lat-wykresy-gus>;

[www4] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/szara%20strefa.html> (dostęp: 21.07.2023).

[www5] https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5475/18/1/1/praca_nierejestrowana_w_2017.pdf (dostęp: 22.07.2023).

[www6] <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3896,pojecie.html> (dostęp: 21.07.2023).

[www7] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2023,4,1.html> (dostęp: 21.07.2023).

[www8] <https://stat.gov.pl/wykres/1.html> (dostęp: 21.07.2023).

[www9] <https://www.pip.gov.pl/pl/rzecznik-prasowy/komunikaty-biezace/73016,skutki-szarej-strefy-dla-budzetu-panstwa-.html> (dostęp: 25.09.2017).

[www10] <https://www.zus.info.pl/skladki-zus-2023/> (dostęp: 21.07.2023).

[www11] <https://zus.pox.pl/skladki-zus-2017-dzialalnosc-gospodarcza.htm> (dostęp: 21.07.2023).

[www12] <https://www.gov.pl/web/rodzina/najnizsze-bezrobocie-w-ue-polska-na-podium> (dostęp: 09.12.2023).

[www13] <https://wyborcza.biz/biznes/7,159911,30126582,bezrobocie-w-czasach-pis-rosnie-polaryzacja-pracusicie-vs-darmozjady.html?disableRedirects=true>